

Combinatórias entre palavras 1

Semântica

Vysvětlení terminologie

1. část (v češtině)

2019

Referências terminologia

- <https://https://www.czechency.org/slovník/LEXIKÁLNÍ%20POLE.czec>
-
- Campo lexical x Campo semântico
- Campo lexical sintagmático
- Colocação

TEORIE POLÍ

- **Teorie** opírající se o myšlenku, že i lexikální rovina má podobně jako jiné jaz. roviny **systemový charakter**. Menší míru její systemovosti (danou složitostí a proměnlivostí lexika) reflektuje stěžejní, avšak **dosti vágně vymezený pojem pole (viz minulá hodina)**
- Podle úhlu pohledu (avšak ne vždy zcela diferenčně) se hovoří o **polích jazykových, slovních, lexikálních, onomaziologických, sémantických, ale též pojmových, věcných apod.;** srov. **lexikální pole**.
- Výchozím **axiome**m (principem) klasické t. p. je představa, že jednotky slovníku neexistují v jaz. (v jaz. povědomí) izolovaně, ale ve vztahu k množině významově blízkých jednotek, s nimiž tvoří vnitřně uspořádané celky – **pole**. Pole mohou např. jako plášť pokrývat určité **pojmové či tematické komplexy** (komplex příbuzenských vztahů, prostorových dimenzí, intelektuálních hodnot apod.), jsou jimi zvnějšku zadávána a zároveň je hranicemi významů svých jednotek jazykově strukturují.
- T.p. zdůraznila, že **zkoumání významu jednotlivých lexikálních jednotek není možné bez reflexe celého lexikálního pole a jeho vnitřní strukturace, neboť význam jedné jednotky je vymežován vztahy k významům jednotek dalších.**
- Podle t.p. vytvářejí lexikální pole v slovníku (hierarchicky) uspořádanou strukturu, jež v **sobě uzavírá obraz světa**, zčásti determinovaný konkrétním jaz. (jaz. **Determinismus – barevné spektrum, onomatopoeie, zvyky a tradice, apod**).

•

Hlavní autoři

Dionysios Thrax – položil základy zkoumání systémových vztahů v lexikální rovině

W. von Humboldta - novodobějších přístupů je třeba zmínit alespoň úvahy

Bedeutungsfeld – zavedl pojem pole

Ipsen významové pole zavádí do jazykovědy

Trier (1931) se zaměřil na zkoumání polí paradigmatických,

Porzig (1934) popsal i řadu elementárních syntagmatických polí skládajících se často jen ze dvou slov, přičemž si všímal jejich statistické přitažlivosti (např. pes – štěkat, strom – kácet), zkoumal sémantickou podmíněnost spojitelnosti slov apod.

Bibliografie

- Brüggemann, F. R. Die Farbbezeichnungen in der tschechischen und slovakischen Schriftsprache der Gegenwart, 1996.
- Ducháček, O. O vzájemném vlivu tvaru a významu slov, 1953.
- Ducháček, O. Les champs linguistiques. PP 3, 1960, 22–35.
- Ducháček, O. Různé typy významových vztahů a problematika jazykových polí. SaS 24, 1963, 238–244.
- Ducháček, O. Klasifikace významových změn a problém struktury lexika. SPFFBU A 16, 1968, 7–15.
- Ducháček, O. Strukturální metody v současné sémantice. SaS 30, 1969, 40–49.
- Filipec, J. Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a onomaziologie při konstrukci dílčích systémů v slovní zásobě. SaS 41, 1980, 17–25.
- Ipsen, G. Der alte Orient und die Indogermanen. In Friedrich, H. ad. (eds.), Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, 1924, 200–237.
- Němec, I. Vývojové postupy české slovní zásoby, 1968.
- Němec, I. Rekonstrukce lexikálního vývoje, 1980.
- Porzig, W. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 58, 1934, 70–97.
- Trier, J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes, Bd. 1. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts, 1931.
-

Kritika a přínos

Klasická t.p. byla v mnoha ohledech kritizována (neobstála např. představa o mozaikovitém charakteru lexikálních polí, o ostrosti významových hranic jednotlivých jednotek i hranic celých polí, polemiku vyvolaly též některé deterministické aspekty t.p. aj.), na druhé straně se stala např. východiskem pro rozvoj **komponentové analýzy**, přinesla řadu podnětů pro studium **kolokability**, **kompatibility** a **valence**, pro zkoumání vývojových proměn slovní zásoby a pro bádání antropolingvistická a kognitivistická.

Lexikální pole

- <https://https://www.czechency.org/slovník/LEXIKÁLNÍ%20POLE.czec>
- Subsystem lexikální roviny jazyka, strukturovaná množina lexémů. Na základě difference paradigmatických a syntagmatických vztahů se rozlišují paradigmatická a syntagmatická **l.p.** Paradigmatická **l.p.** se nejčastěji chápou buď jako pole sémantická, založená na významové relaci mezi lexémy (sémaziologický přístup), n. jako pole pojmová, založená na seskupení lexémů vztažených k témuž mimojazykově vymezenému pojmu n. pojmovému komplexu (onomaziologický přístup), srov. 🖱️Hrbáček (1999).

-

Lexikální pole

Paradigmatická

mohou být strukturována např. vztahem synonymie, opozitnosti, hyponymně-hyperonymním vztahem apod. Elementární (minimální) paradigmatické sémantické pole je tvořeno pouze dvěma lexémy, např. antonymy (*mrtvý* × *živý*), častější jsou však pole vícečlenná. V rozsáhlejších sémantických polích se lexémy seskupují kolem tzv. **dominanty**, s níž mají část sémů společných, částí sémů se však odlišují (srov. synonymní pole s dominantou *chytrý* – *moudrý*, *inteligentní*, *mazaný*, *učený*..

(viz předchozí hodiny)

Syntagmatická

jsou tvořena lexémy, které mají systémové (především sémantické) předpoklady k tomu, aby se mohly vzájemně spojovat v řečovém řetězci, případně aby se kombinovaly zvláště často (např. *kácat* – *strom*; *bouřlivý* – *potlesk*).

Studium syntagmatických polí souvisí s kompatibilitou, **kolokabilitou** a **valencí**. Každý lexém je v jaz. systému umístěn na pomyslném průsečíku paradigmatických a syntagmatických významových vztahů, je tedy zároveň součástí paradigmatických i syntagmatických **l.p.** strukturujících lexikální rovinu jazyka

•

Kolokace

- individuální formální a významová spojitelnost, schopnost kombinace jaz. prvku s jiným n. jinými, vytvářená jeho jedním n. více kolokačními paradigmaty (virtuální a kolokační paradigma), podmíněná jeho kompatibilitou s nimi; spolu s valencí patří k hlavním složkám syntagmaticnosti každého jaz. prvku. Individuální realizací **k.** vzniká kolokace.
- e-li např. valencí verba *číst* akuz., je jeho kolokabilitou paradigma, třída konkrétních subst., která tento akuz. konkretizuje, např. **číst** (*knihu, román, dopis...*), kde **číst** *knihu* je jedna jeho konkrétní kolokace; do kolokačního paradigmatu slovesa *číst* však nepatří např. inkompatibilní ***kámen, *vodu, *maso...** (i když to jsou také akuz.).
- Obecně platí, že **k.** každého slova je **úzce restringovaná** a v zásadě daná jeho sémantikou, a i když se časem i autorsky mění (zrod metafor), nikdy není neomezená a libovolně široká: žádný lexém jaz. se nekombinuje se všemi dalšími.
- **K.** je ve svém úhrnu zásadní složkou hodnoty lexému a je pro libovolné dva lexémy i synonymní, vždy jedinečná a nezaměnitelná. O **k.** se na úrovni jiné než lexikální (autosémantické) zpravidla neuvažuje, i když tomu např. u morfémů nic nebrání

Kolokace korpus.cz

iva.svobodova2

kolokace v syn

Kontext - INTERCORP – vlastní kolokace

Kompatibilita

Je to významová slučitelnost; **sémantický syntagmatický vztah mezi dvěma lexémy n. jinými prvky sémantické povahy**, který umožňuje jejich běžné a přijatelné vzájemné kombinace ve smysluplném syntagmatu, srov. **studená voda** n. vztah **pes a štěkat**.

K. existuje tam, kde je vzájemná kombinace obou lexémů založena na **přítomnosti sému**, který je jim společný: jednou z vlastností psa (a lišky) je, že štěká (tento rys lze použít i k jejich širší definici).

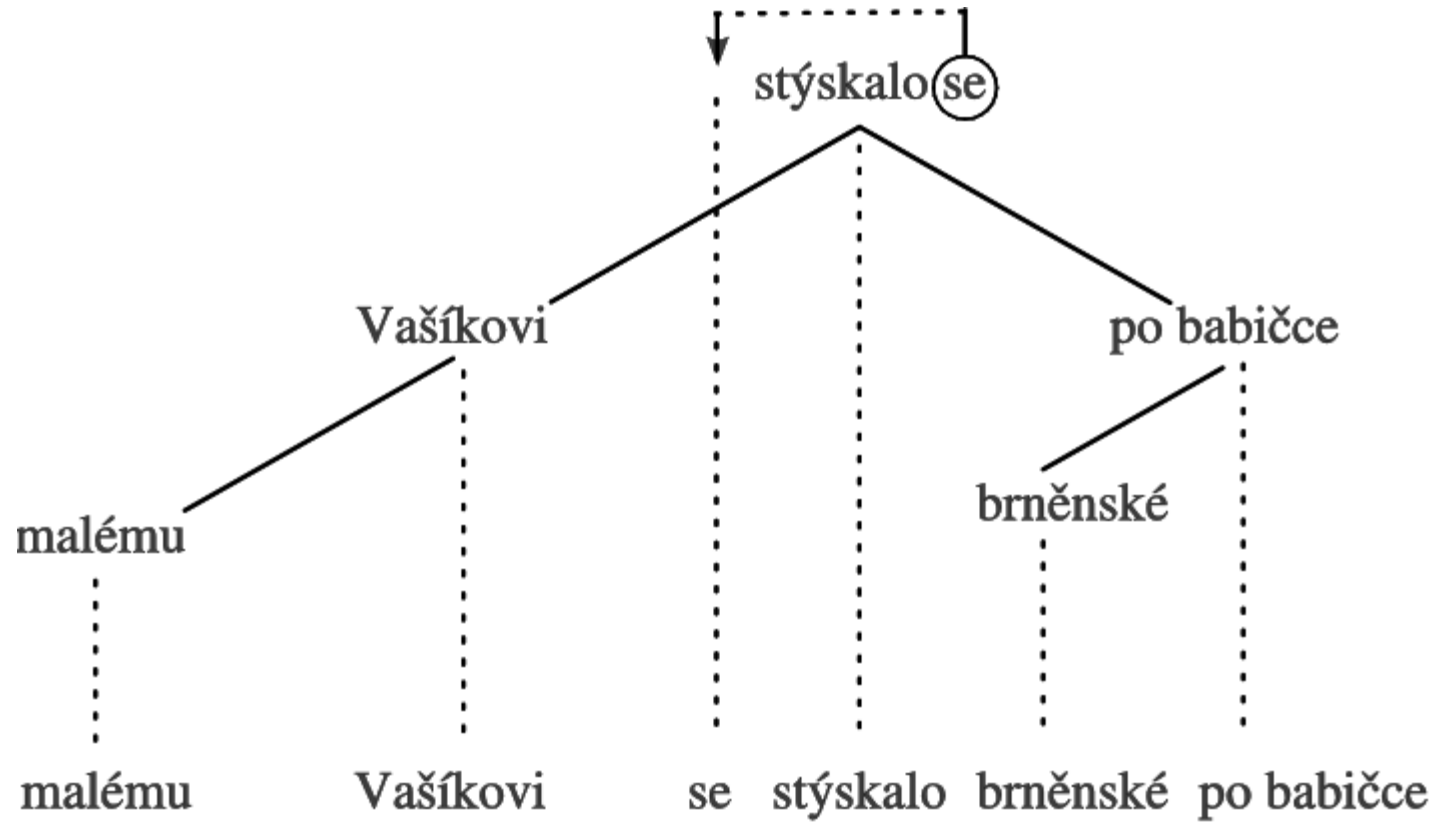
K. je v důsledku naší jazykové praxe a zvyku tak základní a samozřejmý vztah, že se zpravidla zvláště nevytýká a nezdůrazňuje; nápadné je však její porušení n. zablokování u jejího opaku, inkompatibility. V.

-

Valence

- Počet a povaha míst (argumentů), které na sebe sloveso (popř. slovo jiného slovního druhu) váže jako **pozice obligatorní n. potenciální** (na rovině povrchové stavby jde zvl. o objektová doplnění daná rekcí řídicího slovesa, resp. i o doplnění podmětové).
- Mainstreamové je rozlišování (terminologicky různě)
 - **syntaktické valence** (valence na rovině syntaktické struktury)
 - **sémantické valence** (valence na rovině sémantické struktury).
 - **pragmatická valence** (svoboda mluvčího valenční výrazy na rovině povrchové syntaxe vyjádřit, n. nevyjádřit, aniž by byla ohrožena gramatická správnost věty)

Valence -příklad

Dirk Geeraerts, Teorie lexikální sémantiky, Karolinum 2019.

- Geeraertsova kniha nabízí vyčerpávající přehled hlavních tradic lingvistického bádání o významu slov od poloviny devatenáctého století do současnosti. Představuje nejdůležitější myšlenky, klíčové práce a dominantní postavy pěti lingvistických směrů: historicko-filologické sémantiky, strukturalistické sémantiky, generativní sémantiky, neostrukturalistické sémantiky a kognitivní sémantiky, přičemž si všímá především teoretických a metodologických vztahů mezi těmito přístupy. Kromě hlavních teoretických proudů lexikální sémantiky věnuje pozornost i „proudům spodním“, které utvářely její vývoj.
-

Příklad analýzy lexikálně-sémantického pole dle Kroupová L..

Slovo a slovesnost (

<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=2689>

Centrum pole

- **pojem**, který tvoří **průnik určitého okruhu slov o jistých znacích**.

Podle stupně významové blízkosti vytvářejí se uvnitř širšího rámce pojmového pole jisté **samostatné skupiny**. Jedno a totéž slovo může náležet různými svými významy (při přenesenosti, polysémii apod.) dvěma nebo více polím.

- **slovo**, které vstoupí do určitého pojmového pole, stává se součástí jeho struktury, a tím buď omezuje význam některého jeho členu nebo některých jeho členů, nebo je jimi samo významově specializováno, popř. s nimi konkuruje a snižuje jejich frekvenci

Příklad analýzy lexikálně-sémantického pole

Centrální slovo

má význam společný pro všechna slova daného pole. Má jistou autonomnost, nezávislost na kontextu, je slovem spisovným, neutrálním, v současnosti běžným.

Klíčové slovo obsahuje význam společný pro skupinu slov jistého sémantického okruhu.

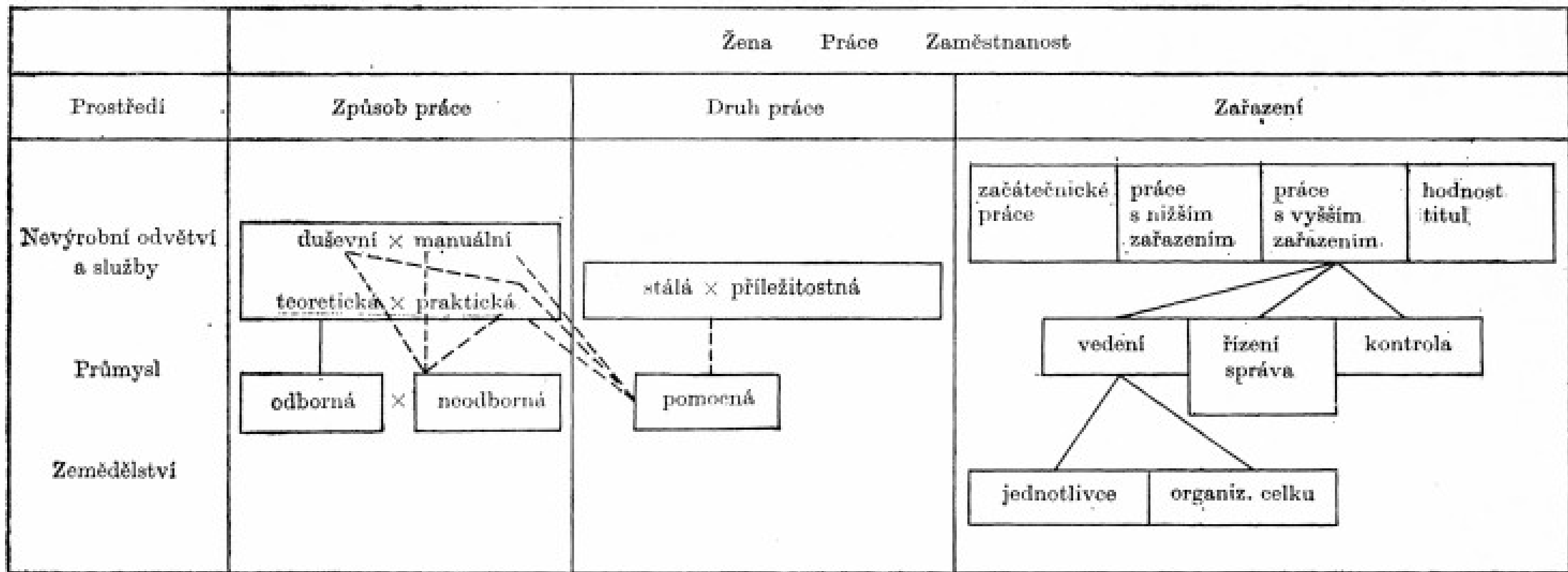
Příklad analýzy lexikálně-sémantického pole

Lexikálně sémantické pole chápeme tedy jako množinu lexikálních jednotek určitého sémantického okruhu s průnikem archisémémů.

Analýza lexikálně sémantického pole **„Žena v zaměstnání a povolání“**

Substantiva označující pracující (zaměstnanou) ženu prokazují sémantickou souvislost, a to na základě společných centrálně nadřazených sémů, vztahů synonymických a antonymických. Společnými centrálně nadřazenými sémy (archisémezy) jsou **žena, práce, zaměstnanost**. Sémem podřazeným je **prostředí**, v kterém se práce vykonává. Tento sém je zároveň průnikovým sémem k sémům **způsob práce, druh práce, zařazení** a dalším. Kombinací sémů vznikají sémezy substantiv.

Schéma sémů substantiv označujících ženu v zaměstnání a povolání

Kroupová – analýza – centrální slov

- **Centrálním slovem** lexikálně sémantického pole ‚Žena v zaměstnání a povolání‘ je **pracovnice** se synonymním výrazem **zaměstnankyně**.
- Významovou dominantou těchto slov je ‚práce, **zaměstnanost**‘. Práce může být vyvíjena nejen v zaměstnání, ale i v jiné oblasti lidského snažení vůbec.
- Analyzovaný sémantický okruh postihuje práci v zaměstnání, a proto *pracovnici* chápeme jako ‚**ženu zaměstnanou**‘. Opozitem k ženě zaměstnané není **žena nezaměstnaná**, nýbrž žena, která není zaměstnána, tj. **žena v domácnosti**.

Členění pojmenování

- Členění v pojmenování pracující zaměstnané ženy se řídí podle dílčích okruhů představujících typy **prostředí**, v nichž žena pracuje:
 - nevýrobní odvětví a služby, průmysl, zemědělství.
-
- V rámci jednotlivých typů prostředí pak dochází k štěpení podle jádrových sémů a ke kombinaci s dílčími opozitními sémy.

•2.1.1. způsob práce

- duševní
- manuální
- teoretická
- praktická
- odborná
- neodborná

•

•2.1.2. druh práce

- stálá
- příležitostná
- pomocná

•

•2.1.3. zařazení ženy v práci

- začátečnické práce
- práce s nižším zařazením
- práce ve vedoucím postavení
 - (funkci)
- práce spojená s titulem,
 - se získanou hodností

- sém
- intelekt
- ruka
- teorie
- praxe
- odbornost
- neodbornost

•

- sém
- stálost
- příležitostnost
- pomocnost

•

- sém
- začátek
- ∅
-
- vedení, řízení
-
- ∅

- klíčové slovo
- intelektuálka
- dělnice
- teoretička
- praktička
- odbornice
- diletantka

•

- klíčové slovo
- ∅
- ∅
- pomocnice

•

- klíčové slovo
- začátečnice
- ∅
-
- vedoucí
-
- ∅

Popis okruhů

- Dílčí okruh ženy ve vedoucím postavení v řídicí funkci obsahuje několik podskupin: žena stojící v čele nějakého organizačního celku, společenské skupiny ap., pověřená vedením (*panovnice* se synonymy *vladařka*, *vládkyně*, *královna*; *ministryně*, *ředitelka*); osoba pověřená řízením, správou (*soudkyně*, *správkyně*); osoba pověřená kontrolou, dozorem (*kontrolorka*, *revizorka*, *průvodčí*, *dozorkyně*).
- Další okruh se dělí podle toho, jak žena titul nebo hodnost získala: studiem na vysokých školách, vědeckým studiem, habilitací (*doktorka*, *inženýrka*, *kandidátka věd*, *doktorka věd*, *docentka*, *univerzitní profesorka*); společenským oceněním (*laureátka*); funkcí (*inspektorka*); ve vojenství a bezpečnostních složkách státu

-